

Paulina Pycia-Kośćak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: paulina.pycia@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7886-7566

OBCE ELEMENTY JĘZYKOWE W ŻARTACH – KONTEKST CHORWACKI I SERBSKI

ABSTRAKT

Jedną z wielu funkcji językowych jest funkcja ludyczna, związana z pozakomunikatywnymi intencjami nadawcy. W analizie, uwzględniającej takie mechanizmy komizmotwórcze, jak brak kongruencji i obecność pointy oraz dysjunktora/konektora (S. Attardo, Ch. Hockett), skoncentrowano się na obcych elementach językowych i związanych z nimi wieloznaczności, pragmatycznej nieodpowiedniości, a także naruszaniem sfery tabu. Materiałem badawczym są chorwackie i serbskie żarty językowe wyekscerpowane ze stron internetowych takich jak www.vicevi.hr, www.najboljivicevi.com, www.vicevi.rs, Apstraktni vicevi (Instagram). Badania zebranego materiału badawczego dowiodły m.in., że bodźcem aktywizującym (re)produkcję żartów, w których pojawiają się obce elementy językowe, są najczęściej stereotypy i uprzedzenia, a zawarty w nich humor może być przekładalny tylko częściowo.

Słowa kluczowe: funkcja ludyczna, komizm, żart, język chorwacki, język serbski

ABSTRACT

THE FOREIGN LINGUISTIC ELEMENTS IN JOKES – CROATIAN AND SERBIAN CONTEXTS

One of the many functions of language is the ludic function, which is related to the non-communicative intentions of the sender. The analysis, which takes into account such mechanisms of humour as lack of congruence and the presence of a punchline and a disjunctive connector (S. Attardo, Ch. Hockett), focuses on foreign language elements and the associated ambiguity, pragmatic inadequacy, as well as the violation of taboos. The research material consists of Croatian and Serbian jokes excerpted from websites such as www.vicevi.hr, www.najboljivicevi.com, www.vicevi.rs, Apstraktni vicevi (Instagram).

The analysis of the collected research material demonstrated, among other findings, that stereotypes and prejudices are the principal factors underlying the (re)production of jokes containing foreign linguistic elements. Furthermore, the findings indicate that the humor conveyed in such jokes is only partially transferable.

Keywords: ludic function, humour, joke, Croatian language, Serbian language

1. Uwagi wstępne

Humor jest kategorią estetyczną, złożoną postacią komizmu, która wyraża się poprzez ujmowanie zjawisk od strony cech i właściwości mogących pobudzać do śmiechu¹. W życiu człowieka odgrywa on bardzo istotną rolę, silnie oddziałuje na odbiorcę, poprawia nastrój, łagodzi napięcia, może pełnić funkcję dydaktyczno-moralizatorską (najczęściej implicytnie).

Badania krótkich gatunków komicznych, takich jak *vic*, *dosjetka*, *pošalica* czy *šala*, w kroatystycznych kręgach lingwistycznych nie są zakrojone na szeroką skalę. Są one częściej tematem badań literaturoznawczych, filozoficznych (np. nad fenomenem humoru), antropologicznych i badań nad folklorem. Za początek badań lingwistycznych nad żartami uważana jest przedmowa do zbioru dowcipów politycznych Stjepana Babicia wydana w połowie lat 90. XX wieku². Tę sytuację w pewnym stopniu zmieniło odchodzenie od teorii strukturalistycznej i wyłonienie się badań, których przedmiotem są tekst, dyskurs i komunikacja językowa, a także pojawienie się metod kognitywnych.

W kręgu chorwackich językoznawców badających współcześnie żarty znajdują się m.in. Ivan Marković, Lada Badurina i Ivo Pranjković, którzy analizują krótkie, żartobliwe gatunki wypowiedzi z różnych perspektyw³. Studia zajmujące się humorem nie są częste także w serbskiej literaturze przedmiotu. Obecnie humor mieści się w kręgu zainteresowań Diany Prodanović Stankić, badającej różne jego aspekty, m.in. w kontekście glottodydaktyki, analizy dyskursu czy

¹ Nowa encyklopedia powszechna, B. Petrozolin-Skowrońska (red.), t. 1–8, Warszawa 2004, s. 380.

² S. Babić, *Hrvatski politički vicevi*. Zagreb 1995, za: I. Marković, *Jezikoslovci i vic: slučaj Charlesa F. Hocketta*, [w:] *Humor u svakodnevnoj komunikaciji*, R. Jambrešić Kirin, J. Marković, Lj. Marks, N. Polgar (red.), Zagreb 2018, s. 133–161.

³ Por. I. Marković, *Jezikoslovci i vic: slučaj Charlesa F. Hocketta...*, s. 133–161; L. Badurina, *Zaustavi me ako si već čuo – o pragmatici vica*, [w:] *Sarajevski filološki susreti III. Zbornik radova (knj.1)*, I. Palić (red.), Sarajewo 2016, s. 150–166; I. Pranjković, *Stereotipi u vicevima*, [w:] *Gramatičke graničnosti*, Zagreb 2021, s. 155–164.

seriali komediowych⁴. Wcześniejsze badania prezentują różne ujęcia humoru⁵, natomiast same żarty były badane m.in. na gruncie serbskiego folkloru⁶ oraz w ramach analizy dyskursu⁷.

Vesna Trifunović za przyczynę braku zainteresowania badaczy dowcipami uznaje z jednej strony obawę przed reakcją władz politycznych na badania, które mogłyby w jakiś sposób obnażyć słabe strony systemu, a z drugiej fakt, że żarty należą do nieformalnej, prywatnej komunikacji ustnej⁸.

Przedmiotem niniejszej analizy są żarty (chorw. i serb. *vicevi*), w tym zarówno krótkie, humorystyczne mikroformy narracyjne, jak i przykłady refleksyjnych, zabawnych form językowych, które mają postać dialogową (pytanie–odpowiedź). Komizm jest w nich oparty na nieoczekiwanym zwrocie akcji lub zabawnym zakończeniu.

Marković podkreśla, że w odróżnieniu od pozostałych gatunków żart jest wyraźnie związany z zaczepnością i uszczypliwością, co jest ewidentnym nawiązaniem do freudowskiej tezy o humorze jako społecznie akceptowalnej formie ukrytej agresji⁹. Oprócz przytaczanej w definicjach funkcji ludycznej żartu za ważny wyznacznik analizowanych form językowych uznaje się także ich powtarzalność, tj. reprodukcję, a także – poza drobnymi ingerencjami – w zasadzie niezmienną treść i strukturę. Cechą wyróżniającą żarty od innych tekstów o charakterze humorystycznym jest także ich aluzyjność – w żarcie nie wszystko musi być wyrażone *explicite*.

⁴ D. Prodanović Stankić, *Analiza verbalnog humora na primeru filmskih dijaloga u komediji Crni Gruja i kamen mudrosti* režisera Marka Marinkovića, [w:] *Primenjena lingvistika danas – između teorije i prakse*. Zbornik radova, S. Gudurić, D. Točanac (red.), Novi Sad 2011, s. 571–581; D. Prodanović Stankić, *An Analysis of Metaphor and Metonymy Interaction in Humorous Discourse*, [w:] *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II. Tematski zbornik. Knjiga 1.*, S. Gudurić, M. Stefanović (red.), Novi Sad 2013, s. 117–125; D. Prodanović Stankić, *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku. E-disertacija*, Novi Sad 2016.

⁵ Por. R. Bugarski, *Sarmagedon u Mesopotamiji: leksičke skrivalice*, Beograd 2013; A. Izgarjan, D. Prodanović Stankić, *Rodni identitet i elementi humora u diskursu časopisa namenjenih ženama i muškarcima*, „Interkulturalnost” 2011, 2, s. 254–265; O. Jojić, *Lexical Pun in Sitcoms*, „Facta Universitatis: Linguistics and Literature” 2013, 11/1, s. 23–34; O. Jojić, *Dysphemisms in Scripted Conversational Humor*, [w:] *Zbornik u čast Draginji Pervaz: Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*, T. Prčić, M. Marković (red.), Novi Sad 2014, s. 207–219.

⁶ V. Bovan, *Vic prema šaljivoj narodnoj priči*, [w:] *Rad XXXVII. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Plitovička jezera 1990*, T. Đurić (red.), Zagreb 1990, s. 314–318; M. Kleut, *Beleženje i pričanje viceva*, „Folklor u Vojvodini” 1993, 7, s. 121–127.

⁷ S. Savić, *Diskurs viceva*, Novi Sad 1998.

⁸ V. Trifunović, *Likovi domaćih viceva. Socijalni tipovi lude u savremenim vicevima*, Beograd 2009, s. 18.

⁹ I. Marković, *Jezikoslovi i vic...*, s. 134.

Materiał badawczy stanowią 54 żarty wyekscerpowane z chorwackich i serbskich stron internetowych: www.vicevi.hr, www.vicevi.click, www.vicevi.net, www.najboljivicevi.com, www.vicevi.rs, Apstraktni vicevi (Instagram). Dane pozyskano na podstawie analizy treści dostępnych od 22 września 2025 r. do 31 października 2025 r. Takie ramy czasowe związane są z profilem stron z żartami, które często zmieniają swoją zawartość.

Połączenie kontekstu chorwackiego i serbskiego wynika z charakteru źródeł, z których wyekscerpowano przykłady. Autorem wpisu z żartem może być każdy i pozostaje on dla odbiorców anonimowy. Poza tym żarty to najczęściej krótkie formy narracyjne lub dialogi, co do których nie zawsze można mieć pewność, czy są napisane w języku chorwackim czy serbskim. W Internecie język serbski zapisywany jest bardzo często alfabetem łacińskim (tak jak chorwacki), a lapidarność żartów uniemożliwia wychwycenie charakterystycznych cech językowych odróżniających język chorwacki od języka serbskiego (np. na poziomie leksykalnym czy składniowym).

Celem artykułu jest wskazanie funkcji obcych elementów językowych w chorwackich i serbskich żartach oraz wyznaczenie źródeł takiego typu humoru. W analizie korzystano z modelu izotopijno-dysjunkcyjnego Salvatora Attardo i teorii Charlesa Hocketta, w których zwrócono uwagę na kilka mechanizmów istotnych dla żartów.

W odróżnieniu od innych teorii dotyczących żartu, w których humor jest traktowany jako immanentna cecha tekstu, w koncepcji Attardo pojawia się założenie o dynamicznym charakterze komunikacji humorystycznej. Produkcja i interpretacja jako procesy linearne powodują, że tekst humorystyczny jest interpretowany na bieżąco¹⁰. W żarcie pojawiają się bowiem niejasności, które wymuszają ponowne zapoznanie się z treścią i jej reinterpretację. Elementy te to według Attardo dysjunktory i koniunktory¹¹. Dysjunktor (ang. *disjunctor*) to element „uniemożliwiający dalsze rozumienie tekstu w trybie informacyjnym”, natomiast konektor (ang. *connector*) to „każdy element tekstu, któremu można przypisać podwójne znaczenie”¹². Ich funkcją jest zatem zakłócenie pewnego scenariusza, które sygnalizuje wprowadzenie i stworzenie drugiego scenariusza, będącego w opozycji do tego, który został przywołany przez pierwotną narrację. Scenariusze te nazywane są w literaturze przedmiotu skryptami¹³. Attardo wspomina także o humorze,

¹⁰ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, Berlin–New York 1994, s. 95.

¹¹ Ibidem, s. 95–96.

¹² D. Brzozowska, *Logiczne aspekty języka a teksty humorystyczne. Rola mechanizmu logicznego w dowcipach*, „Investigationes Linguisticae” 2012, XXV, s. 17.

¹³ Autorem teorii skryptów jest Victor Raskin, zob. V. Raskin, *Semantic Mechanisms of Humor*, Dordrecht 1985.

który jest oparty na niespójności pojawiających się w żarcie rejestrów językowych, przy czym rejestr definiuje ogólnie jako odmianę języka związaną z konsytuacją i zależną od roli społecznej mówiącego¹⁴. Z definicji wynika nawiązanie do zróżnicowania funkcjonalnego języka, ale założenia te bliskie są także zróżnicowaniu językowemu.

Hockett w swoich badaniach zajął się charakterystyką żartów i uniwersalnością ich odczytu. Badacz podzielił żarty według dwóch kryteriów. Pierwsza klasyfikacja opiera się na ich strukturze i wyodrębnia żarty pełne i niepełne. Pełne składają się z dwóch części: wprowadzenia (ang. *build-up*) i pointy (ang. *punch*), natomiast w niepełnych jednej ze składowych brakuje. Żarty mogą być pozbawione pointy z kilku przyczyn, na przykład w sytuacji, w której żart nie zostanie opowiedziany do końca lub gdy zostanie źle opowiedziany. Z drugiej strony żarty składające się wyłącznie z pointy odpowiadają humorystycznej formie określanej w języku chorwackim jako *dosjetka*, a w serbskim *dosetka*, czyli humorystycznej reakcji werbalnej na daną sytuację (ang. *wisecrack*). Druga klasyfikacja Hocketta opiera się na przekładalności. Żarty poetyckie (ang. *poetic jokes*) to takie, które nie mogą zostać przetłumaczone na inny język, natomiast prozaiczne (ang. *prosaic jokes*) to takie, które mogą być przetłumaczone bez strat semantycznych¹⁵.

Dla obydwu badaczy kluczową rolę odgrywa brak kongruencji (ang. *incongruity*, chorw. i serb. *nepodudarnost*). Badacze żartów językowych są zgodni co do tego, że ich najbardziej istotną częścią jest znajdująca się na końcu pointa, która jest źródłem komizmu. Pointa jest elementem obligatoryjnym żartu, oczekiwanym ze strony odbiorcy, ale zaskakującym. Zaskoczenie to budowane jest na zasadzie braku spójności pomiędzy tym, czego się oczekuje po pierwszym skrypcie, a tym, co przedstawia pointa i drugi skrypt.

2. Rodzaje obcych elementów językowych i ich funkcje

Za obcy element językowy uznawane są wyraz, zwrot lub konstrukcja składniowa, które pojawiają się w języku innym niż język żartu (czyli chorwacki lub serbski) lub w języku żartu, ale w formie neologizmu strukturalnego.

Wszystkie analizowane żarty są według klasyfikacji Hocketta żartami pełnymi. Ze względu na charakter elementów obcych zebrany korpus żartów można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza z nich to żarty, w których występują obce

¹⁴ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor...*, s. 230–231.

¹⁵ I. Marković, *Jezikoslovci i vic...*, s. 139, za: Ch. F. Hockett, *Jokes*, [w:] *Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*, M.E. Smith (red.), New York 1972, s. 153–178.

elementy językowe w formie oryginalnej. Do tej kategorii należą krótkie, humorystyczne formy narracyjne. Żarty te mają trójdzielną strukturę: wprowadzenie, narracyjne rozwinięcie fabuły i/lub dialog, w których obecna jest gradacja napięcia, a także pointę¹⁶.

Żarty wielojęzyczne nie są zrozumiałe dla odbiorcy, który nie zna użytych w nich języków, przykładowo:

- (1) *Srušio se avion u džunglu. Preživjelo nekoliko njih, a među njima i Amer (FBI agent), Francuz, Rus i Mujo. Amerikanac, obučeni agent, odmah počeo naređivati i organizirati:*
– You will provide woods, you will find water, you (Mujo) will provide supplies...
Svi se vratili, našli drva za vatru, vodu... jedino Muje nema. Kaže Amer:
– We have to find him! – i krenu ga tražiti po džungli. U jednom trenutku primijete da se mrda jedan žbun, priđu, kad ono iskoči Mujo:
– Suplaajs!!!
- (2) *Došao Švabo u Sarajevo i traži Partizansku ulicu. Zaustavi prolaznika i upita ga:*
– Sagen Sie mir bitte, wo ist die Banditen Strasse?

Punktem wyjścia dla tego typu żartów może być fakt, wydarzenie lub zjawisko, innymi słowy fenomen pozajęzykowy. Zaczynają się one od wprowadzenia, które osadza odbiorcę w pewnym kontekście i kieruje go ku określonej interpretacji zdarzenia, po czym w wyniku wkomponowania niespójnego elementu następuje nagły zwrot akcji, wywołujący u odbiorcy zaskoczenie i odsyłający go do innej interpretacji.

W przykładzie (1) pointą (dysjunktorem) jest okrzyk *Suplaajs!* Komiczny efekt wywołany jest przez podobieństwo brzmieniowe angielskich wyrazów *supplies* ‘zapotrzenie, zapasy’ i błędnie (infantylnie) wymawianego *surprise* ‘niespodzianka’. Gra językowa opiera się na realizacji dźwiękowej pojedynczego wyrazu i wpisuje się w tzw. komizm malapropiczny. Jak podkreśla Attardo, aby wyrazy mogły stać się źródłem gry słów, muszą być spełnione określone warunki. Po pierwsze znaczenia użytych leksemów muszą być sobie przeciwstawione, po drugie nadawca musi celowo zmienić aspekty danego kontekstu, aby podkreślić inne znaczenie¹⁷. Mujo więc zamiast przygotować zapasy, przygotował niespodziankę...

Pointa w przykładzie (2) pojawia się w pytaniu zadany po niemiecku, w którym *Banditen Strasse* staje się ekwiwalentem ulicy Partyzanckiej i dla znawców kinematografii jugosłowiańskiej niesie ze sobą określone konotacje odnośnie do

¹⁶ Por. L. Badurina, *Zaustavi me ako si već čuo...*, s. 155; I. Marković, *Jezikoslovci i vic...*, s. 140; J. Užarević, *Poetika vica*, [w:] idem, *Književni minimalizam*, Zagreb 2012, s. 72–75; M. Solar, *Vic kao književna vrsta*, [w:] tegoż, *Ideja i priča*, Zagreb 1980, s. 230–233.

¹⁷ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor...*, s. 133.

obrazu partyzantów w filmach o II wojnie światowej. Dysjunktor *Banditen Strasse* jest wyraźnym wskaźnikiem, który kieruje odbiorcę w stronę opozycji skryptów i innej konceptualizacji.

Dowcipy tego typu można przetłumaczyć na inne języki. Elementy humorystyczne o charakterze uniwersalnym, wprowadzone przez obce elementy językowe, będą zrozumiałe jak w przypadku przeinaczenia angielskiego wyrazu *surprise* w przykładzie (1) czy nazywania partyzantów w języku niemieckim bandytami w przykładzie (2). Jednak humor wynikający z pewnych uwarunkowań kulturowych, jak ma to miejsce w przykładzie (1), w którym pojawia się stereotyp dotyczący pewnej ułomności umysłowej i nierozgarnięcia Boszniaków¹⁸, lub w przykładzie (2), zawierającym odwołanie do jugosłowiańskich filmów, w których Niemcy żołnierze nazywali partyzantów bandytami, będzie nieprzetłumaczalny, gdyż opiera się na określonych modelach kulturowych, zasadach, normach i zasobach wiedzy, jakie dzielą użytkownicy danego języka (w tym przypadku chorwackiego i serbskiego).

Poza funkcją ludyczną obce elementy językowe pełnią także funkcję charakteryzującą. Język obcy jest elementem deskrypcji bohaterów żartu i fabuły (np. postaci Amerykanina i Niemca).

Do drugiej kategorii należą żarty, dla których kreowana w nich konsytuacja jest w zasadzie tłem dla zabawy językiem. Struktura analizowanych w niniejszym artykule żartów jest konwencjonalna, opiera się na przejrzystej i prostej formie dialogowej: pytanie–odpowiedź (ang. *riddle joke*). Już sama formuła inicjalna *Jak jest po węgiersku / japońsku...?* jest bardzo wyraźnym sygnałem pragmatycznym. Odbiorca wie, że ma do czynienia z dowcipem i nie oczekuje prawdziwej odpowiedzi.

W analizowanych żartach występuje naśladownictwo oparte na cechach charakterystycznych dla innego języka przy wykorzystaniu rodzimych wyrazów, na przykład:

- (3) – *Kako se na mađarskom kaže „nogomet”?*
– *Ideš-podaš-meni-dodaš.*
- (4) – *Kako se na japanskom kaže „lopov”?*
– *Ko-mi-mako-sako!*

Humor jest wynikiem dwuznaczności na poziomie fonologicznym, której podstawą jest manipulacja głoskami, sylabami lub całymi wyrazami. W omawianych

¹⁸ Więcej na temat żartów o głupocie, jako jednej z najczęściej wyśmiewanych cech, na przykładzie dowcipów o Boszniakach zob. I. Marković, *Croatian Jokes About Bosnians*, „Croatica” 2018, 62, s. 365–380.

przykładach z jednej strony występuje konkretne znaczenie wynikające z sumy składników, z drugiej – dźwiękowe naśladownictwo innego języka.

Żarty te według badaczy również mają strukturą trójdzielną, bowiem po wprowadzeniu (pytaniu) następuje pauza, chwila wyczekiwania wpływająca na gradację napięcia i dopiero po niej pojawia się pointa¹⁹. W badanych przykładach pointą jest cała odpowiedź mająca dwuznaczny charakter. Żarty tego typu oprócz funkcji ludycznej mogą pełnić również funkcję dydaktyczną. Ich rozwiązywanie aktywizuje i rozwija procesy myślowe na przykład w trakcie dziecięcych zabaw.

W zebranym materiale badawczym gra językowa tego typu odnosi się najczęściej do języka węgierskiego i japońskiego, rzadziej do macedońskiego, a pojedyncze przykłady nawiązują do języka francuskiego, czarnogórskiego, słoweńskiego i łaciny.

W żartach imitujących język węgierski, jak w przykładzie (3), kalambur opiera się na symulacji cech uważanych za charakterystyczne dla języka węgierskiego, tj. systemu samogłoskowego (asonancja samogłoski [a]) i spółgłoskowego (nagromadzenie spółgłosek [š] i [č]), a także naśladowaniu długości wyrazów w języku węgierskim. Analogicznie, w żartach o języku japońskim, jak w przykładzie (4), stosuje się asonancję samogłoski [o] oraz nagromadzenie sylab otwartych, takich jak *ma* i *ko*.

W dowcipach tego typu wykorzystano fakt, iż w czasie odmiany w formach niektórych chorwackich i serbskich wyrazów także pojawiają się te cechy. Kumulacja takich form stwarza iluzję języka obcego. Jednocześnie połączenie tego typu wyrazów w żarcie nie może być przypadkowe, ponieważ oprócz wrażenia fonicznego takie zestawienie musi przekazać również jakieś znaczenie. W przykładzie (3) występuje nawiązanie do działań charakterystycznych dla gry w piłkę nożną, w dosłownym tłumaczeniu 'idziesz-podajesz-mnie-dajesz', natomiast w przykładzie (4) – do działalności złodzieja, w dosłownym tłumaczeniu 'kto-mi-zwinął-marynarkę'.

Dowcipy tego typu wyśmiewają brzmienie języka obcego, który dla użytkowników innych języków pod względem fonicznym jest nietypowy, zabawny, dziwny, podtrzymują zatem stereotypy (np. o „szeleszczących” Węgrach). Żarty tego typu ze względu na humor oparty na brzmieniu języka, jego gramatyce i semantyce, są nieprzetłumaczalne²⁰.

¹⁹ I. Marković, *Jezikoslovci i vic...*, s. 140, za: J. Užarević, *Poetika vica...*, s. 73–74, 98.

²⁰ To twierdzenie odnosi się do dosłownego tłumaczenia żartu językowego. Istnieją bowiem różne metody i strategie translatorskie, które przy zmianie formy pozwolą uzyskać ten sam lub podobny efekt komiczny, takie jak peryfrazja, aproksymacja lub adaptacja.

Funkcja ludyczna jest prymarną funkcją obcych elementów językowych w żartach. Są one związane z kompetencją językową zarówno nadawcy (autora), jak i odbiorcy. U pierwszego jest dowodem kreatywności, jego umiejętności odchożenia od utartych schematów i formułowania zaskakującej pointy; u drugiego – znajomości języka obcego jako warunku rozpoznania treści humorystycznych i zrozumienia żartu, na przykład:

- (5) – *Kako se na latinskom kaže „impotencija”?*
 – *Vidi Meni Visi.*
- (6) *Zaljube se Hrvat i Talijanka i kaže Talijanka:*
 – *Baciami amore!*
 – *Kud ćeš da te bacim u more, gospe ti??*
Ponovno će Talijanka:
 – *Baciami amore!*
 – *Ajd kad si već navalila. I baci Hrvat nju u more, a Talijanka počne vikati:*
 – *Aiuto, aiuto!*
A Hrvat kaže:
 – *Nije more ljuto, već je slano!*

W żarcie (5) poza dosłownym znaczeniem pointy ‘spójrz mi wisi’ w odniesieniu do impotencji, efekt komiczny uzyskany jest poprzez aluzję do łacińskiej sentencji *Veni, vidi, vici* przypisywanej Juliuszowi Cezarowi. W przykładzie (6) wykorzystano natomiast dźwiękowe podobieństwo języka włoskiego do języka chorwackiego. Zdanie *Baciami amore!* ‘Pocałuj mnie, kochanie!’ zabrzmiało dla zakochanego Chorwata jak *Baci me u more!* ‘Wrzuć mnie do morza!’, a wołanie o pomoc *Aiuto, aiuto!* – jak konstatacja *A! Ljuto! A! Ljuto!* ‘A! Słone! A! Słone!’. Żart ten w klasyfikacji Hocketta jest żartem złożonym (ang. *compound joke*), który – w przeciwieństwie do pozostałych prostych żartów (ang. *simple jokes*) przytaczanych w niniejszej analizie – ma wielopoziomową budowę i co najmniej dwie pointy. Pierwszą pointą jest reakcja Chorwata i pytanie: *Kud ćeš da te bacim u more, gospe ti??* ‘Mam cię wrzucić do morza, na miłość boską??’, prowadzące do zmiany skryptu. Uzyskany w ten sposób efekt humorystyczny mógłby kończyć żart, jednak scenariusz jest kontynuowany. Pointą, która kończy żart, jest kolejna reakcja Chorwata, tym razem na wołanie o pomoc (*Aiuto, aiuto!*), który odpowiada, że morze nie jest ostre (chorw. *ljut* ‘ostry, pikantny’), lecz słone (chorw. *slan* ‘słony’).

W żartach, w których występują obce elementy, warto zwrócić uwagę również na fakt łamania konwenansów i norm społeczno-kulturowych. Elementy te wiążą się czasami z akceptacją (lub jej brakiem) nie tylko w stosunku do ogólnych zasad dotyczących pewnych zachowań, wzorców czy wartości, lecz także osobistej

wrażliwości m.in. na żarty o tematyce seksualnej, wulgarnej, budzące jakikolwiek dyskomfort, przykładowo:

- (7) *Predstavljaj Japanac svoju obitelj Muji:*
– Ovo je moja žena **Mi San**, moja šogorica **Ni San** i moja punica **Ti San**.
Mujo kaže:
– Ovo je moja žena **Nju Sam**, moja šogorica **Nju Bi** i moja punica **Nju Ti**.
- (8) – *Kako se na mađarskom kaže „bankomat“?*
– **Sere-keš**.

W żarcie (7) występuje ukryta aluzja nawiązująca do stosunku seksualnego, kryjąca się pod imionami kobiet (np. *Mi San* ‘dla mnie sen’, *Nju Bi* ‘ją bym’), natomiast w żarcie (8) pojawia się stosunkowo łagodny wulgaryzm *sra*ti ‘srać’ (*sere-keš* ‘sra-gotówką’). W zebranych materiale badawczym pojawiają się jednak i bardziej dosadne, niecenzuralne określenia.

Dowcipy, w których pojawia się język obcy, odwołują się do stereotypów związanych z jego użytkownikami lub krajem. Humor tego typu wpływa zatem na kształtowanie i rozpowszechnianie stereotypów oraz uprzedzeń, na przykład:

- (9) – *Kako se na japanskom kaže „Crnogorac“?*
– **Li Jen Chi Na**.

W odpowiedzi do zagadki (9) ukryty jest wyraz *lijenčina*, czyli ‘leniuch’. Żarty tego typu wyznaczają granice pomiędzy grupami, które opowiadają o sobie nawzajem żarty przypisujące naganne i niepożądane cechy, takie jak lenistwo, głupota, skąpstwo i inne. Granice te mogą mieć charakter społeczny, geograficzny lub moralny. Pierwsze dwie wskazują, kto jest członkiem danej grupy, a kto nim nie jest, natomiast trzecia określa zachowanie i przymioty akceptowalne i typowe dla danej grupy oraz te, które do tego zbioru nie należą. Na tej podstawie opierają się tzw. żarty etniczne, w których grupa dominująca wyśmiewa grupy o charakterze marginalnym: geograficznym, kulturowym, ekonomicznym czy językowym²¹.

3. Uwagi końcowe

Humor towarzyszy człowiekowi od zawsze i pełni kluczową rolę w komunikacji międzyludzkiej, odkrywa ludzką naturę, systemy wartości społecznych i normy

²¹ I. Marković, *Croatian Jokes About Bosnians...*, s. 372, za: Ch. Davies, *Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries*, "The British Journal of Sociology" 1982, 33/3, s. 383–403.

kulturowe, kształtuje tożsamość zbiorową. Dowodem na złożoność i wielowymiarowość humoru są badania (często interdyscyplinarne) prowadzone m.in. przez socjologów, psychologów, językoznawców i antropologów.

Aby zrozumieć fenomen żartu, szczególnie z perspektywy tekstowej i komunikacyjnej, należy wziąć pod uwagę bardzo szeroki (także pozajęzykowy) kontekst, w którym żarty powstają i są reprodukowane, przede wszystkim kontekst społeczny, kulturowy i historyczny. Badania zebranego materiału dowiodły, że bodźcem aktywizującym (re)produkcję żartów, w których pojawiają się obce elementy językowe, są najczęściej stereotypy i uprzedzenia.

Specyfika różnych modeli kulturowych i sposoby wyrażania humoru w danym języku stają się bardzo widoczne w kontekście przekładalności żartów. Poza aspektami humoru, które są uniwersalne i w większości przypadków wywołują zamierzony efekt perlokucyjny u przedstawicieli różnych kultur, istnieje humor, który opiera się na kulturze *sui generis*. Zrozumienie żartu uwarunkowane jest nie tylko znajomością danego języka, lecz także wiedzą o społeczeństwie i kulturze z nim związanej.

Żarty, w których występują obce elementy językowe, tak jak i inne dowcipy, są stosunkowo bezpiecznym narzędziem wyrażania krytyki i frustracji. Humor pozwala na uniknięcie bezpośredniej, „poważnej” konfrontacji. Ponadto budują one poczucie więzi i przynależności do pewnej wspólnoty, a także rozładują napięcie emocjonalne.

Warto także zaznaczyć, że prymarna cecha żartu, tj. jego oralność, nie jest już obecnie cechą obligatoryjną. Popularyzacja komunikacji internetowej sprawiła bowiem, że żarty są dostępne szerokiemu gronu odbiorcy w formie pisanej (strony internetowe poświęcone żartom, blogi, fora, czaty). Z drugiej strony nowe media stworzyły także możliwość słuchania (i/lub obejrzenia) żartów w dowolnym czasie, co narusza dotychczasową jednoczesność dwóch czynności, tj. opowiadania i słuchania żartu. Ponadto w takiej sytuacji zarówno nadawca, jak i odbiorca jest nieznany, ma często charakter globalny i anonimowy, zakłóca to dodatkowo interakcję pomiędzy interlokutorami, ponieważ nadawca (autor) nie zna reakcji słuchacza (odbiorcy), a jego śmiech jest przecież miarą ewaluacyjną dla żartu.

BIBLIOGRAFIA

Attardo S., *Linguistic Theories of Humor*, Berlin–New York 1994.

Attardo S., *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*, Berlin–New York 2001.

Babić S., *Hrvatski politički vicevi*, Zagreb 1995.

- Badurina L., *Zaustavi me ako si već čuo – o pragmatici vica*, [w:] *Sarajevski filološki susreti III. Zbornik radova* (knj. 1), I. Palić (red.), Sarajewo 2016, s. 150–166.
- Bovan V., *Vic prema šaljivoj narodnoj priči*, [w:] *Rad XXXVII. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Plitvička jezera 1990*, T. Đurić (red.), Zagreb 1990, s. 314–318.
- Brzozowska D., *Logiczne aspekty języka a teksty humorystyczne. Rola mechanizmu logicznego w dowcipach*, „*Investigationes Linguisticae*” 2012, XXV, s. 15–26.
- Bugarski R., *Sarmagedon u Mesopotamiji: leksičke skrivalice*, Beograd 2013.
- Davies Ch., *Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries*, „*The British Journal of Sociology*” 1982, 33/3, s. 383–403.
- Hockett Ch. F., *Jokes*, [w:] *Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*, M.E. Smith (red.), New York 1972, s. 153–178.
- Izgarjan A., Prodanović Stankić D., *Rodni identitet i elementi humora u diskursu časopisa namenjenih ženama i muškarcima*, „*Interkulturalnost*” 2011, 2, s. 254–265.
- Jojić O., *Lexical Pun in Sitcoms*, „*Facta Universitatis: Linguistics and Literature*” 2013, 11/1, s. 23–34.
- Jojić O., *Dysphemisms in Scripted Conversational Humor*, [w:] *Zbornik u čast Draginji Pervaz: Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*, T. Prčić, M. Marković (red.), Novi Sad 2014, s. 207–219.
- Kleut M., *Beleženje i pričanje viceva*, „*Folklor u Vojvodini*” 1993, 7, s. 121–127.
- Marković I., *Croatian Jokes About Bosnians*, „*Croatica*” 2018, 62, s. 365–380.
- Marković I., *Jezikoslovc i vic: slučaj Charlesa F. Hocketta*, [w:] *Humor u svakodnevnoj komunikaciji*, R. Jambrešić Kirin, J. Marković, Lj. Marks, N. Polgar (red.), Zagreb 2018, s. 133–161.
- Nowa *encyklopedia powszechna*, B. Petrozolin-Skowrońska (red.), t. 1–8, Warszawa 2004.
- Pranjeković I., *Stereotipi u vicevima*, [w:] *Gramatičke graničnosti*, Zagreb 2021, s. 155–164.
- Prodanović Stankić D., *Analiza verbalnog humora na primeru filmskih dijaloga u komediji Crni Gruja i kamen mudrosti režisera Marka Marinkovića*, [w:] *Primenjena lingvistika danas – između teorije i prakse. Zbornik radova*, S. Gudurić, D. Točanac (red.), Novi Sad 2011, s. 571–581.
- Prodanović Stankić D., *An Analysis of Metaphor and Metonymy Interaction in Humorous Discourse*, [w:] *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II. Tematski zbornik. Knjiga 1.*, S. Gudurić, M. Stefanović (red.), Novi Sad 2013, s. 117–125.
- Prodanović Stankić D., *Verbalni humor u engleskom i srpskom jeziku. E-disertacija*, Novi Sad 2016.
- Raskin V., *Semantic Mechanisms of Humor*, Dordrecht 1985.
- Savić S., *Diskurs viceva*, Novi Sad 1998.
- Solar M., *Vic kao književna vrsta*, [w:] M. Solar, *Ideja i priča*, Zagreb 1980, s. 217–228.
- Trifunović V., *Likovi domaćih viceva. Socijalni tipovi lude u savremenim vicevima*, Beograd 2009.
- Užarević J., *Poetika vica*, [w:] J. Užarević, *Književni minimalizam*, Zagreb 2012, s. 57–108.

STRONY INTERNETOWE

Apstraktni vicevi (Instagram)

www.najboljivicevi.com

www.vicevi.click

www.vicevi.hr

www.vicevi.net

www.vicevi.rs